

ANNA DUTKOWSKA

EPISTEMOLOGICZNO-EKSPLANACYJNY WYMIAR
PROBLEMU NIEJĘZYKOWYCH MYŚLI
W KONCEPCJI JOSÉ LUISA BERMÚDEZA

Problem niejęzykowych myśli, podejmowany najczęściej przy dyskusji wokół umysłów prostych¹, zatacza coraz szersze kręgi zarówno w środowiskach filozoficznych, jak i badaczy nauk kognitywnych, za sprawą współczesnych osiągnięć z zakresu takich dziedzin, jak psychologia rozwojowa, archeologia poznawcza czy etologia poznawcza². Zdolność do myślenia występująca u istot nieposługujących się językiem [dalej: NC – ang. *Nonlinguistic Creatures*] stanowi główną tezę stanowiska filozoficznego José Luisa Bermúdeza. Profesor filozofii w Washington University, St Louis, dyrektor programu Filozofia-Neuronauka-Psychologia oraz Centrum Programów w dziedzinach Sztuki i Nauki, po przeanalizowaniu problemu natury samoświadomości w *The Paradox of Self-Consciousness* (1998) w swej kolejnej książce *Thinking without Words* (2003) zajmuje się naturą myśli u NC i proponuje stanowisko dotyczące racjonalności NC.

Mgr ANNA DUTKOWSKA – doktorantka w Katedrze Filozofii Przyrody w Instytucie Filozofii na Wydziale Filozofii KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: dutkowska.anna@gmail.com

¹ Zob. Adriana SCHETZ, „O tak zwanym problemie prostych umysłów”, *Diametros* 2011, 30: 41–60. Sam umysł rozumieć będę jako całość doznań, stanów i procesów poznawczych i emocjonalnych podmiotu poznającego wraz z ich zawartością. Za: Urszula ŻEGLEŃ, „Głos w debacie na temat: ‘Czym jest i jak istnieje umysł’”, *Diametros* 2005, 3: 170.

² Szerzej o udziale wymienionych nauk szczegółowych w badaniach dotyczących umysłów prostych piszę w: Anna DUTKOWSKA, *Udział nauk szczegółowych w badaniach umysłów prostych*. W: *Człowiek wobec wyzwań współczesnego świata*, red. Maria Białonoga-Gosik, Tomasz Łach, Ewelina Bal i Konrad Zaborowski (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013), 117–125.

Rozważając zagadnienie istnienia niejęzykowych myśli, Bermúdez wskazuje cztery wymiary na których należy dokonać analizy tego problemu³. Płaszczyzna metafizyczna dotyczy pytań o naturę i mechanizmy niejęzykowych myśli, o możliwość ich istnienia oraz naturę myślenia u NC; płaszczyzna semantyczna – pytań o sposób, w jaki powinna być rozumiana zawartość niejęzykowych myśli oraz jakie istnieją różne typy myślenia dostępne istotom pozbawionym języka. Płaszczyzna epistemologiczna porusza problem tego, jak możliwe jest przypisywanie myśli do NC oraz czy możliwe jest poznanie treści niejęzykowych myśli. Płaszczyzna eksplanacyjna zaś zawiera w sobie kwestię atrybucji myśli do NC, która wyjaśniałaby ich zachowanie w podobny sposób, jak atrybucja myśli w przypadku osobników posługującym się językiem. Według Bermúdeza wszystkie te płaszczyzny powinny znaleźć się w rzetelnie zbudowanej teorii dotyczącej natury myśli zarówno językowych, jak i niejęzykowych. Sam jednak w swych pracach nacisk kładzie na problemy natury epistemologicznej i eksplanacyjnej. Punktem wyjścia niniejszego artykułu będzie koncepcja semantyki sukcesu, dzięki której możliwa staje się atrybucja ustrukturyzowanych myśli posiadających treść do NC. Następnie przedstawiona zostanie problematyka wyjaśniania psychologicznego na płaszczyźnie niejęzykowej, które stanowi podstawę do rozważań dotyczących racjonalności NC i wyróżnienia jej różnych poziomów. Konsekwencją tego staje się protologika, wskazująca, jak pojęcie praktycznego rozumowania może być przypisywane do NC. Podsumowanie całości stanowić będzie zbiór najistotniejszych uwag krytycznych.

*

Zdolność do myślenia występująca u NC jest założeniem wyjściowym koncepcji Bermúdeza, który uzasadnienie dla niej znajduje w wynikach wcześniej wspomnianych nauk szczegółowych. Istoty nieposługujące się językiem, w tym zwierzęta, myślą. Większą moc eksplanacyjną w wyjaśnianiu tego procesu ma podejście przypisujące podmiotowi myślącemu postawy propozycjonalne (przekonania i pragnienia) niż wyjaśnianie w terminach niepropozycjonalnych i percepcyjnych. W związku z tym kwestią o szczególnym znaczeniu staje się znalezienie odpowiedzi na to, jak możliwe jest przypisywanie myśli do NC oraz czy możliwe jest poznanie treści niejęzy-

³ Por. José Luis BERMÚDEZ, *Thinking without Words* (New York: Oxford University Press, 2003), 10–13; TENŻE, „Rationality and Psychological Explanation without Language”, w: *Reason and Nature*, red. José Luis Bermúdez i Alan Millar (Oxford: Clarendon Press, 2002), 235.

kowych myśli. W tym celu Bermúdez zaadoptował do swojego stanowiska semantykę sukcesu (ang. *success semantics*)⁴, gdzie zawartość przekonania jest jego stanem użyteczności, a zawartość pragnienia stanowi stan jego zaspokojenia. Na jej gruncie prawdziwe przekonania są funkcjami prowadzącymi od pragnień do aktów tak, że podmiot myślący zachowuje się w sposób, który doprowadza do zaspokojenia jego pragnień. Sama treść przekonań dana jest poprzez stan użyteczności, czyli taki stan, który będzie musiał być uzyskany przez podmiot dla różnych jego pragnień, aby doprowadzić do ich zaspokojenia. Podsumowując: prawdziwe przekonania powodują zachowanie, które zaspokoi pragnienia⁵. Bermúdez zwraca jednak uwagę, że semantyka sukcesu nie powinna być stosowana do wyjaśniania natury prawdy oraz nie należy jej stosować wobec istot posługujących się językiem.

Zastosowanie semantyki sukcesu do NC ma kilka zalet. Po pierwsze, na płaszczyźnie epistemologicznej odpowiada na pytania dotyczące treści przekonań oraz możliwości poznania jej zawartości. Stan użyteczności przekonania w konkretnej sytuacji jest całkowicie otwarty dla poznania z perspektywy trzecioosobowej. Drugą zaletą tego stanowiska jest jasny sposób uchwycenia egzystencji danego organizmu w zgodzie z jego środowiskiem, bez odwoływania się do poziomu reprezentacji wewnętrznych. Najważniejszą korzyścią semantyki sukcesu jest to, że dostarcza ona warunki użyteczności/prawdziwości. Zaczyna od poziomu kompletnej myśli, zamiast od poziomu indywidualnej zawartości składników myśli. W efekcie problemem przestaje być sposób, w jaki generowana jest myśl z reprezentacji przedmiotów i własności jednostkowych. Myśli mogą być prawdziwe lub fałszywe ze względu na to, że reprezentują stany rzeczy jako posiadane przez podmiot w postaci odpowiednich reprezentacji. Dane stany rzeczy są warunkami ich prawdziwości. W sytuacji, gdy od składników myśli przechodzimy do myśli kompletnej, występuje problem, który wskazuje, że jednoczesna obecność w umyśle reprezentacji własności i reprezentacji obiektu nie jest wystarczająca do wygenerowania u podmiotu myśli, iż dany przedmiot posiada daną własność (co pozwoliłoby na określenie stosownego warunku prawdziwości). Przy zastosowaniu semantyki sukcesu takie okoliczności nie zachodzą, gdyż punktem wyjściowym jest właśnie kompletna myśl⁶.

⁴ Termin *success semantic* powstał w związku z pracami Franka Ramseya. Bogate w informacje opracowania problem znajdują się w D. H. MELLOR, *Mind, Meaning and Reality* (New York: Oxford University Press, 2012), 60–77, lub SIMON BLACKBURN, *Practical Tortoise Raising: and other philosophical essays* (New York: Oxford University Press, 2012), 181–199.

⁵ BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 64–65.

⁶ Tamże, 68–69.

Stan użyteczności jest stanem rzeczy, którego utrzymanie doprowadzi do zaspokojenia pragnień, z którymi łączy się konkretne przekonanie. Stan zaspokojenia pragnienia jest natomiast stanem rzeczy, który hamuje we właściwy sposób zachowanie, do którego doprowadziło dane pragnienie. Bermúdez argumentuje, że rozpoznanie tych stanów rzeczy jest jedynie pierwszym krokiem w procesie stosowania wyjaśniania psychologicznego⁷ na poziomie niejęzykowym. Dodatkowo potrzebna jest wiedza o tym, jak istota rejestruje dany stan rzeczy, czego potrzeba, żeby być składnikami danego stanu rzeczy oraz jak mogą być one ponownie zidentyfikowane w innym kontekście. Istnieje wiele możliwości do opisanego danego stanu rzeczy, który byłby kompatybilny z wynikiem zaspokojonych pragnień zwierzęcia. Główne pytanie dotyczy tego, w jaki sposób zasada użyteczności odzwierciedla to, jak dana istota postrzega środowisko.

Bermúdez zwraca uwagę, że istnieje więcej niż jeden sposób, w jaki NC postrzegają świat w związku z różną wrażliwością na zestaw podstawowych zasad fizycznych, które regulują zachowanie obiektów⁸. Określenie odpowiedniego zestawu zasad fizycznych (zestawu parametrów fizycznych) jest możliwe poprzez wskazanie na zestaw cech przedmiotu, na które wrażliwy jest podmiot poznający. Semantyka sukcesu nie oferuje sposobu wyboru pomiędzy różnymi trybami prezentacji, w których może być ujęty jeden obiekt. Najlepszym, co można uzyskać z tej teorii, jest zakres zdań odzwierciedlających różne sposoby, na jakie podmiot może uchwycić w swych myślach dany obiekt. Najodpowiedniejsze jednak byłoby jedno zdanie, które daje zdeterminowaną treść przekonania. Problem sposobu prezentacji (ang. *the mode of presentation problem*) dotyczy wyjaśnienia, w jaki sposób można otrzymać podstawowy opis stanu użyteczności, gdzie podstawowy opis (ang. *canonical description*) odzwierciedla sposób, w jaki stan użyteczności jest utrzymywany przez daną istotę. Taka podstawowa specyfikacja będzie specyfikacją kompletnej myśli. W przypadku semantyki sukcesu zawartość

⁷ W swej charakterystyce wyjaśniania psychologicznego Bermúdez wskazuje, że wyjaśnia ono zachowanie zwierząt w terminach celów i pragnień, na których zaspokojenie nakierowane jest dane zachowanie. Wyjaśnianie psychologiczne może być też stosowane w ramach wyjaśniania zachowania jako nastawionego na cel, lecz w sposób inny niż w przypadku zachowania wyjaśnianego mechanicznie. Wyjaśnienie psychologiczne stosowane jest także w przypadku tłumaczenia zachowania, które nie może być uzasadnione i przewidziane za pomocą działania niezmiennych odpowiedzi na wykryty bodziec. Por. BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 7–10.

⁸ Właściwości fizyczne wyższego rzędu są bezpośrednio skorelowane z właściwościami przedmiotów fizycznych, które są postrzegane już przez niemowlęta, np. posiadanie określonego kształtu czy masy. Por. José Luis BERMÚDEZ, *The Paradox of Self-Consciousness* (Cambridge: MIT Press, 1998), 74–86.

przekonania jest dana ze względu na możliwe sytuacje, w których odpowiednie pragnienie połączone z danym przekonaniem jest zaspokojone, co wskazuje na stan jego użyteczności. W związku z tym w ramach wyjaśniania psychologicznego, określając zawartość przekonania, określa się zakres możliwych sytuacji, które łącznie składają się na stan użyteczności przekonania⁹.

Dla NC idea ujmowania jednostek w szczegółowych sposobach prezentacji dotyczy stopnia, w jakim ujmują one złożone indywiduum jako obiekt określonego typu. Meritum konkretnego sposobu prezentacji jest postrzeganie różnych rodzajów podobieństw pomiędzy danymi obiektami przez różne NC. Każdy obiekt może być w zakresie stosunków podobieństwa skorelowany z właściwościami, które są zarówno zauważalne natychmiast, jak i po czasie. Różny zestaw cech będzie nieujmowalny dla danych istot w różnym czasie lub dla różnych istot w danym czasie. W konsekwencji istota zdolna jest do zachowania na różny sposób w związku z danymi obiektami postrzeganymi w różnym czasie oraz różne istoty są zdolne do różnych zachowań względem tych samych obiektów postrzeganych w tym samym czasie. Dany sposób zachowania się NC jest funkcją poszczególnych sposobów prezentacji opierających się na podobieństwach, które dominują w danym momencie¹⁰.

Praktyka wyjaśniania psychologicznego zachowania NC zasadniczo związana jest z ustrukturyzowaniem myśli. Wyjaśnianie psychologiczne może być przewidująco użyteczne (ang. *predictively useful*) i autentycznie wyjaśniające (ang. *genuinely explanatory*) jedynie wtedy, gdy myśli, które obejmuje, są złożone z rozróżnialnych składników, które mogą wchodzić w skład kolejnych myśli. Nieodłączną częścią autentycznych wyjaśnień są przewidywania o tym, jak dany podmiot zachowa się w podobnej sytuacji. Głównym założeniem Bermúdeza jest istnienie znaczących stałości w sposobie, w jakim podmiot odbiera środowisko w danej sytuacji, tzw. stałości reprezentacyjnych. Zwierzę będzie kontynuowało realizację tego samego celu w dwóch różnych środowiskach, kiedy dany cel zostanie przez niego napotkany i rozpoznany. Dotyczy to rozpoznania, które jest odzwierciedlone w fakcie, iż istnieje pojedynczy składnik zawartości w dwóch przypadkach¹¹.

⁹ BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 88–90.

¹⁰ Tamże, 94–95.

¹¹ Argumentując za zasadnością stosowania wyjaśniania psychologicznego, Bermúdez wskazuje, że jego eksplanacyjny sukces polega na tym, iż poprawnie identyfikuje przekonania i pragnienia, które spowodowały dane zachowanie. Co więcej, zjawisko poprawności odnosi się rów-

Stażności reprezentacyjne nie są bezpośrednio postrzegane (prosto uchwycone przez stany percepcyjne). Są one jednak warunkiem koniecznym, aby przekonania instrumentalne były zakotwiczone w percepcjach otoczenia oraz by miały miejsce połączenia pomiędzy stanami motywacyjnymi a stanami przekonań percepcyjnych (ang. *perceptual-doxastic states*). Stażności behawioralne i stażności reprezentacyjne są ze sobą ściśle związane. Dostępność stażności reprezentacyjnych zależy jednak od istnienia złożonych myśli. Stażności behawioralne wymagają stażności reprezentacyjnych odzwierciedlonych w identycznym wyposażeniu składników treści w zakresie różnych myśli. Kluczową ideą jest możliwość projektowania składników treści odzwierciedlających właściwości i relacje utrzymane przez istotę. Musi istnieć możliwość autentycznego wyjaśnienia zachowania podmiotu działającego mimo różnorodności myśli, jakie można mu przypisać w różnych kontekstach. W tym przypadku potrzebna jest identyfikacja porównywalnych zestawów zdań opisujących warunki użyteczności innych zachowań najistotniejszych (ang. *salient behavior*, np. sposoby zachowania się zwierzęcia w środowiskach podobnych do siebie strukturalnie) do zachowania docelowego (ang. *target behavior*, np. sukces szczura w zdobyciu żywności w labiryncie). Jeżeli pierwotny zestaw zdań opisujący zachowanie docelowe ma n różnych predykatywnych składników treści, to każdy zbiór zdań opisujących warunki użyteczności zachowań najistotniejszych musi także posiadać ten sam zestaw elementów predykatywnych. Wszystkie składniki oryginalnego zbioru zdań (tzw. zestaw docelowy) są możliwymi kandydatami dla wyjaśniania psychologicznego zachowania docelowego. Określają one treść przekonań, które mogłyby powodować zachowanie docelowe. W sytuacji, gdy jest znany wspólny składnik treści w zestawie docelowym i zestawie najistotniejszym, który potencjalnie wyjaśnia zachowanie docelowe, lecz nie wyjaśnia zachowania najistotniejszego, to jest on nieodpowiedni. Właściwym składnikiem treści będzie ten, który jest wspólny dla zestawu docelowego i najistotniejszego. Oznacza to, że poszukiwany element zestawu docelowego ma największą ilość autentycznie wyjaśnionych odpowiedników w zestawie najistotniejszym. Dzięki temu uzyskuje się sposób prezentacji istotnej właściwości obiektu lub relacji na mocy udzielenia najprostszego i najmocniejszego wyjaśnienia zachowania zwierzęcia¹².

niez do przewidywań. Por. José Luis BERMÚDEZ, *Philosophy of Psychology. A contemporary introduction* (New York: Routledge, 2005), 320–322.

¹² BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 95–97.

Obok wyróżnienia możliwości posiadania myśli przez NC oraz sposobu ustalenia ich określonej treści Bermúdez wskazuje, że duża grupa zachowań zwierząt wymaga zastosowania wyjaśnienia psychologicznego. Postawy propozycjonalne powodują zachowania, ponieważ ich treść racjonalnie dyktuje jeden kierunek działania (lub ograniczoną liczbę sposobów działania)¹³.

Aby wyjaśnienie psychologiczne¹⁴ można było określić mianem udanego, potrzeba czegoś więcej niż prostego przypisania myśli. Powołując się na teorię Donalda Davidsona¹⁵, Bermúdez zauważa, że wyjaśnienie psychologiczne przeprowadzane jest poprzez przypisywanie postaw propozycjonalnych, takich jak przekonania i pragnienia, które racjonalizują wyjaśniane zachowanie. Według głównej zasady regulującej wyjaśnianie racjonalnym nazywa się zachowanie istoty z kombinacją przekonań i pragnień, do którego doszło w rzeczywistości, przy czym należy zauważyć, że chodzi tutaj o zachowanie racjonalne z punktu widzenia podmiotu dokonującego danego działania. Najprościej rzecz ujmując, dane zachowanie powinno mieć sens w perspektywie przekonań i pragnień posiadanych przez podmiot. Konstruktywnie będzie wyróżnić podział na racjonalność zewnętrzną i wewnętrzną. Ocena racjonalności wewnętrznej jest relatywna ze względu na przekonaniowe i motywacyjne stany podmiotu, biorąc te stany jako podane. Ocena racjonalności zewnętrznej zawiera natomiast ocenę stanów przekonaniowych leżących u podstawy działania¹⁶.

Problemem okazuje się jednak rozciągnięcie pojęcia racjonalności do NC. Bermúdez powołuje się na propozycję Davidsona, którą nazywa koncepcją racjonalności praktycznej opartej na wnioskowaniu¹⁷. Podążając jednak tym tokiem myślenia, możliwe byłoby jedynie wyjaśnienie i przewidzenie zachowania innych istot do tego stopnia, w jakim interpretatorzy mogą zrozumieć relacje wnioskowania pomiędzy opisem danych przekonań i pragnień z jednej strony oraz danych zachowań z drugiej. W takim wypadku rozumienie

¹³ José Luis BERMÚDEZ, „Rationality and Psychological Explanation Without Language”, w: *Reason and nature: essays in the theory of rationality*, red. José Luis Bermúdez i Alan Millar (Oxford: Clarendon Press, 2002), 236.

¹⁴ Bermúdez zauważa, że ważna grupa zachowań istot nieposługujących się językiem wymaga wyjaśnienia w terminach postaw propozycjonalnych, na co wskazuje chociażby przytaczane przez niego stanowisko minimalistów. Dlatego też wyjaśnianie psychologiczne odrywa ważną rolę w jego teorii.

¹⁵ Por. Donald DAVIDSON, „Actions, reasons and causes”, *Journal of Philosophy* 60 (1963), 23: 685-700.

¹⁶ BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 110.

¹⁷ Por. Donald DAVIDSON, *Essays on Actions and Events* (Oxford: Oxford University Press, 1980), 85-86.

relacji wnioskowania pomiędzy postawami propozycjonalnymi i zachowaniami zależy od ich zgodności z nakazami racjonalności proceduralnej (ang. *procedural rationality*), czyli wrażliwości na określone podstawowe zasady wnioskowania dedukcyjnego i indukcyjnego.

Bermúdez reasumuje, że potrzeba wyraźnego rozróżnienia pomiędzy opanowaniem podstawowych zasad wnioskowania a tym, co może zostać nazwane normami dobrego wnioskowania. Przez normy dobrego wnioskowania rozumie on zasady, które kierują procesem myślenia. Potrzeba zatem konkretnego stanowiska określającego sposób, w jaki istoty nieposługujące się językiem mogą być racjonalne¹⁸.

*

Tworząc swoją koncepcję, Bermúdez rozpoczął od analizy płaszczyzny epistemologicznej związanej z problemem niejęzykowych myśli. W celu wyjaśnienia zachowania NC wyróżnia on trzy poziomy racjonalności. Główne kryteria stanowią tutaj jednostkowość zachowania się NC oraz występowanie właściwego procesu podejmowania decyzji.

Pozom 0 racjonalności nie angażuje żadnego autentycznego procesu podejmowania decyzji. Ma on zastosowanie do opisu występującej u danych istot konkretnej tendencji czy dyspozycji. W tym wypadku nie występują stany reprezentacyjne¹⁹ pomiędzy czujnikami sensorycznymi a odpowiedzią podmiotu w postaci zachowania. Typy zachowań występujące na tym poziomie przebiegają od prostych refleksów, jak mruganie oka, po wrodzone mechanizmy wyzwalające (ang. *innate releasing mechanism*), które uwalniają zachowania instynktowne. Wszystkie te zachowania są opisywane jako racjonalne, ponieważ istnieje teoria normatywna (np. niektóre wersje optymalnej strategii poszukiwania pożywienia), w odniesieniu do której zachowania te ukazują się jako najlepsze odpowiedzi w grupie możliwych zachowań dostępnych w danym czasie. Aby można było określić wzór zachowania jako racjonalny na poziomie 0, nie wystarczy tylko kontrastująca przestrzeń pomiędzy alternatywnymi wzorami zachowania, ale potrzebny jest też standard normatywny, na podstawie którego dane zachowania mogą

¹⁸ BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, s. 116.

¹⁹ Kryteria, jakie muszą być spełnione, aby dany stan mógł być rozumiany jako stan reprezentacyjny, zostały sformułowane przez Bermúdeza w: José Luis BERMÚDEZ, „Nonconceptual Content: From Perceptual Experience to Subpersonal Computational States”, w: *Essays on Non-conceptual Content*, red. York H. Gunther (Cambridge: MIT Press, 2003), 200.

być oceniane (np. pewna forma maksymalizacji zysku energetycznego)²⁰. Poziom 0 racjonalności posiada ograniczenia, które dotyczą braku identyfikowalnego procesu podejmowania decyzji oraz niemożliwość zastosowania do poszczególnych rodzajów zachowań.

Kolejny poziom racjonalności dobrze ukazuje sytuacja napotkania przez zwierzę innej istoty. W takiej sytuacji dane zwierzę może podjąć jeden z dwóch możliwych przebiegów działania: walczyć albo uciec. Wydaje się, że w tym wypadku istnieje potrzeba zajścia procesu podejmowania decyzji. Proces ten polegałby na wyborze jednej z postrzeganych bezpośrednio możliwości działania, jakie daje środowisko²¹. Na poziomie 1 racjonalności nie dochodzi jednak do typowego procesu podejmowania decyzji. Możliwe sposoby zachowania są porównywane na podstawowej płaszczyźnie wymagającej prostych reprezentacji zachowań, które są dostępne na podstawowym poziomie percepcyjnym. Wybór zatem pomiędzy reprezentacjami zachowania zachodzi nieświadomie. Całość procesu można wytłumaczyć, bazując na warunkowaniu instrumentalnym, gdzie dodawanie pewnych pozytywnych wartości poprzez wzmocnienie do reprezentacji konkretnego zachowania warunkuje zwierzę do konkretnego zachowania. Słowem, które lepiej oddaje całą sytuację niż „wybór”, jest „selekcja”²².

Główną różnicę pomiędzy poziomem 0 a poziomem 1 racjonalności stanowi przestrzeń alternatywnych możliwych przebiegów działania. Poziomy racjonalności mogą być zastosowane tylko w wypadku, gdy dane działanie jest odpowiednio opisane jako to, które zostało wybrane z wielu alternatyw. W wypadku poziomu 0 racjonalności odpowiednia przestrzeń alternatywnych możliwych przebiegów działania zawiera różne wzorce zachowania lub mechanizmy tropiczne, które zostały wygenerowane przez ewolucję. W wypadku poziomu 1 racjonalności przestrzeń alternatywnych możliwych przebiegów działania zawiera różne możliwe sposoby działania dostępne dla danego organizmu w odpowiednim czasie²³.

Poziom 2 racjonalności jest tym, w którym występuje właściwy proces podejmowania decyzji, tj. wybór pomiędzy różnymi możliwymi zachowa-

²⁰ BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 118–120.

²¹ To rozwiązanie Bermúdez zaczerpnął z teorii afordancji Jamesa Gibsona. Więcej na temat afordancji i percepcji bezpośredniej w Dobromir G. DOTOV, Lin NIE i Matthieu M. DE WIT, *Zrozumieć afordancje: przegląd badań nad główną tezą Jamesa J. Gibsona*, przełożyli D. Lubiszewski i Nelly Strehlau, <http://avant.edu.pl/wp-content/uploads/DDLNMW-Zrozumiec-afordancje.pdf> [dostęp: 19.04. 2015].

²² BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 123.

²³ Tamże, 121.

niami, które nabudowane są na prawdopodobnych konsekwencjach danego zachowania. Bermúdez zauważa, że podejmowanie decyzji nie jest prostym wybieraniem, lecz jest wybieraniem z jakiegoś powodu. Oznacza to, że podmiot dokonuje oszacowania konsekwencji na podstawie przekonania o wyniku, jaki to zachowanie może mieć. Proces podejmowania decyzji może mieć miejsce jedynie na poziomie, gdzie dostępne są przekonania instrumentalne. Rozróżnienie pomiędzy prostą selekcją a procesem podejmowania decyzji, który jest dostępny na poziomie 2 racjonalności, zostaje ujęte w kategoriach reprezentacji możliwości. Niektóre z tych możliwości występują pomiędzy zachowaniem a oczekiwanym wynikiem sytuacji, w której znajduje się podmiot działania. Nie musi zawsze dochodzić do występowania reprezentacji samego działania. Niejednokrotnie jeden ważny czynnik motywujący zwierzę do podjęcia działania na podstawie reprezentowanej możliwości jest efektem rozpoznania, że wynik sytuacji może zaspokoić jakieś z jego pragnień. Na tym poziomie widoczny jest wzorzec wyjaśniania psychologicznego, gdzie w parze przekonanie-pragnienie występuje połączenie z instrumentalnym przekonaniem o tym, jak pragnienie może być zaspokojone w szczegółowym kontekście.

Bermúdez wskazuje na sposób wykrywania sytuacji, gdy dana istota nie obrazuje sobie możliwości znajdującej się pomiędzy zachowaniem a konsekwencjami zachowania, czyli na sposób rozróżnienia pomiędzy poziomem 1 a poziomem 2 racjonalności. Jeżeli zachowanie jest efektem reprezentacji instrumentalnych możliwości działania, to wtedy zostanie ono zaprzestane w obliczu powtarzających się dowodów, iż możliwość dłużej nie występuje. W przypadku, gdy zwierzę kontynuuje dane zachowanie, nie występuje reprezentacja możliwości działania. Minimalnym kryterium operacyjnym dla zachowania opierającego się na reprezentacjach możliwości działania jest zaprzestanie danego zachowania w obliczu konfrontacji zwierzęcia z oznaką, że możliwości przestają się utrzymywać²⁴. Konkretnymi przykładami potwierdzającymi istnienie poziomu 2 racjonalności w świecie zwierząt jest wytwarzanie oraz używanie przez nie narzędzi. Domena znaczenia wytwarzania i używania narzędzi jest ściśle związana z reprezentacją możliwości ich zastosowania.

Wyjaśnianie psychologiczne może być aplikowane w przypadkach, gdy rozważane zachowanie odnosi się do poziomu 1 racjonalności lub poziomu 2 racjonalności zawierającego przekonanie instrumentalne. Dla poziomu nie-

²⁴ BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 124–125.

językowego kwestia racjonalności może być ujęta na dwa sposoby: poprzez trafność przekonania instrumentalnego, gdzie racjonalność rozważanego przebiegu działania rozumiana jest w kontekście osiągnięcia wymaganego celu oraz poprzez przełożenie przekonania instrumentalnych na zachowanie odpowiadające innym przekonaniom, pragnieniom i potrzebom zwierzęcia. Istnieją znaczące różnice w poziomie 2 racjonalności aplikowanym do istot nieposługujących się językiem oraz formami racjonalności dotyczącymi przewidywania i wyjaśniania użytkowników języka. Różnice te dotyczą typów wnioskowania dostępnych na różnych poziomach²⁵.

Uzupełnieniem stworzonej przez Bermúdeza koncepcji trzech poziomów niejęzykowej racjonalności uwzględniających wyjaśnianie psychologiczne jest ukazanie sposobu, w jaki pojęcie wnioskowania praktycznego może być stosowane u NC. Walorem tego stanowiska staje się też możliwość identyfikacji na poziomie niejęzykowym podstawowych form protologii: protonegacji oraz protorozumowania warunkowego.

Bermúdez kładzie szczególny nacisk na rozróżnienie pomiędzy prostą reakcją a myślącym zachowaniem, które obejmuje plastyczne i zmienne odpowiedzi na warunki środowiska. Zachowanie myślące nie może być przewidywalne ze względu na wiedzę o peryferiach sensorycznych. W związku z tym, że niejęzykowe myśli są złożone, ich zdeterminowana zawartość zależy od tego, jaką rolę grają w rozumowaniu. Rodzi się tu potrzeba wskazania poszczególnych typów rozumowania, jakie są dostępne na poziomie niejęzykowym.

Wyzwanie dla Bermúdeza stanowiła identyfikacja form wnioskowania na poziomie niejęzykowym oraz wyjaśnienie ich na sposób, który nie wymaga od podmiotu wnioskującego wdrażania podstawowych pojęć logicznych. W tym kontekście szczególną uwagę należy zwrócić na to, jak dane myśli mogą być przejawiane w zachowaniu oraz jak mogą być zastosowane do wyjaśniania zachowania. Filozof w swych pracach wyróżnia trzy podstawowe typy rozumowania, dla których naturalną byłaby charakterystyka w terminach opanowania pewnych prymitywnych podstawowych pojęć logicznych. W swoich pismach Bermúdez wykazuje alternatywny sposób rozumienia ich na poziomie niejęzykowym.

Pierwszym typem, na który wskazuje Bermúdez, jest wnioskowanie z alternatywy rozłącznej. Ten typ wnioskowania pozwala istocie na rozpoznanie, że jeden z pary niezgodnych z sobą stanów rzeczy obliguje do uznania, że drugi stan rzeczy nie zachodzi. Jest to jeden ze sposobów, przez które

²⁵ BERMÚDEZ, „Rationality and Psychological Explanation Without Language”, 236–237.

istota może nauczyć się o tym, co nie jest natychmiast dostrzegalne. Kolejnym typem rozumowania jest *modus ponendo ponens*, wskazujący na zależność warunkową pomiędzy dwoma stanami rzeczy, z których jeżeli dojdzie do wystąpienia pierwszego, to także zajdzie drugi. Wykrywanie wzorców zachowań wydaje się być ściśle związane z możliwością rozumowania warunkowego. Trzeci fundamentalny typ wnioskowania także opiera się na rozpoznaniu zależności warunkowej pomiędzy dwoma stanami rzeczy. W przypadku jednak *modus tollendo tollens* proces wnioskowania przebiega od rozpoznania, że jeżeli nie zachodzi drugi stan rzeczy, to także nie doszło do pierwszego.

Bermúdez zauważa, że szukając analogii tych typów rozumowania na poziomie niejęzykowym, potrzebne są sposoby ich zrozumienia bez użycia operatorów zdaniotwórczych. Zauważa on, że istotne jest rozróżnienie pomiędzy negacją na poziomie predykatów oraz negacją językową, która dostarcza sposobu na zrozumienie *protonegacji* charakterystycznej dla poziomu niejęzykowego i dotyczy myśli z zanegowanym predykatem. W zakresie rozumienia myśli na poziomie niejęzykowym problem rozumienia, jak istota nieposługująca się językiem jest zdolna do negacji, przybiera inny wymiar. Wyzwanie tu postawione dotyczy zrozumienia, w jaki sposób istota niejęzykowa może uchwycić parę koncepcji, które są przeciwieństwami: koncepcjami obecności i nieobecności. Ważne jest, aby zauważyć, że nie ma rzeczy, którą można scharakteryzować na zasadzie podania dwóch przeciwstawnych własności. Stwierdzenie to stanowi wystarczający punkt wyjścia dla dopuszczenia prymitywnych wersji dwóch podstawowych typów wnioskowania zawierających negację. Pierwszym jest wnioskowanie oparte na *alternatywie rozłącznej*, które może być zaliczone do standardowego rozumowania warunkowego poprzez rozumienie głównej przesłanki jako warunku. Uchwycenie tej myśli jest kwestią zrozumienia, iż obecność i nieobecność są stanami sprzecznymi. Każda istota, która rozumie, iż obecność i nieobecność są stanami sprzecznymi, będzie w stanie także podjąć rozumowanie zbliżone do *modus tollendo tollens*, czyli do protonegacji następnika. Takie wnioskowanie nie jest ważne z racji swojej formy, lecz w schematycznym sensie, że przesłanki nie mogą być prawdziwe przy równoczesnej fałszywości wniosku²⁶.

Kolejne wyzwanie dla Bermudeza stanowiło wyjaśnienie, w jaki sposób prekursor operatora warunkowego może działać na poziomie niejęzykowym. Proponuje on, aby dokonać poszukiwania źródeł rozumowania warunkowego

²⁶ BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 142–144.

w prymitywnych formach rozumowania przyczynowego. Rozumowanie przyczynowe działa na bazie warunkowania przyczynowego, występującego pomiędzy jednym a drugim stanem rzeczy. Ponieważ sama relacja przyczynowa nie zachodzi pomiędzy kompletnymi myślami (lecz między stanami rzeczy), rozumienie przyczynowości nie wymaga języka. Na podstawie eksperymentów i obserwacji można wyciągnąć wniosek, iż zdolność do poznania przyczynowego jest bardzo powszechna w świecie zwierząt. Zdolność do dostrzegania określonych rodzajów regularności oraz do rozróżniania relacji przyczynowych od przypadkowych zbiegów okoliczności ma oczywistą wartość dla przeżycia. Relacje przyczynowo zależne są bezpośrednio obserwowalne, bardzo wyraziste i pragmatycznie istotne w sposób różny od każdych innych zależności²⁷.

Podsumowując, Bermúdez stwierdza, że protoprzyczynowe rozumienie wynika z relacji pomiędzy stanami rzeczy. Z tego powodu jest ono możliwe na poziomie niejęzykowym oraz zapewnia dostępność prymitywnych wersji podstawowych form wnioskowania. W poszukiwaniach niejęzykowej analogii *alternatywy rozłącznej*, *modus ponendo ponens* oraz *tollendo tollens* potrzeba nowego rozumienia negacji i warunkowania. Na poziomie niejęzykowym negacja jest rozumiana w zakresie władania parą przeciwstawnych predykatów, natomiast odpowiednie warunkowania jako warunkowania protoprzyczynowe zachodzące pomiędzy stanami rzeczy, zamiast pomiędzy kompletnymi myślami. W takim wypadku *modus ponendo ponens* rozumiany jest w terminach przyczynowego warunkowania wraz z rozumieniem zajęcia poprzednika w formie percepcji lub wspomnienia. Następnik będzie bezpośrednio oderwany. *Modus tollendo tollens* jest kombinacją warunkowania przyczynowego z protonegacją następnika tego przyczynowego warunkowania, powodując oderwanie protonegacji poprzednika. Sylogizm rozłączny „A lub B”, „nie-A”/„B” rozumiany jest w odniesieniu do warunkowania przyczynowego, gdzie „nie-A” jest poprzednikiem, „B” zaś jest następnikiem²⁸.

Jak zauważa Bermúdez, wyróżnione protownioskowania są swoiste dla poziomu 2 racjonalności. Kluczową cechą praktycznego wnioskowania charakterystyczną dla tego poziomu jest instrumentalne przekonanie, które pozwala istocie myśleć o używaniu narzędzia lub o sposobie, w jaki danie zachowanie doprowadzi do pożądanego efektu.

*

²⁷ BERMÚDEZ, *Thinking without Words*, 145.

²⁸ Tamże, 147.

Stanowisko Bermúdeza spotkało się z ostrą krytyką Jerrego Fodora²⁹. Jej punktem wyjścia jest zwrócenie uwagi na mocną relację pomiędzy myśleniem i wnioskowaniem. Proces myślenia, według Fodora, składa się z przeprowadzania wnioskowań, które rozpoczynają się od niezależnych przekonań. Stwierdza on nawet, że przynajmniej w niektórych przypadkach myślenie jest samo w sobie właśnie procesem przeprowadzania wnioskowań, co dotyczy uczenia się, postrzegania czy planowania. Umysł zdolny do przeprowadzania wnioskowań operuje na symbolach, za pomocą których formułowane są przesłanki i wnioski. Nie istnieją wnioskowania, do których przeprowadzenia nie potrzeba by było symbolicznych środków. Fodor zwraca uwagę, że obrazy nie są w stanie wyrazić negacji czy twierdzeń warunkowych, a to właśnie one odgrywają centralną rolę we wnioskowaniach, które są rutynowo przeprowadzane przez umysł.

Ostrej krytyce została poddana metodologia stosowana przez Bermúdeza, która ma umożliwić poznanie i zidentyfikowanie treści niejęzykowych myśli. Fodor twierdzi, że teorie naukowe zazwyczaj nie dostarczają kryteriów operacyjnych dla atrybucji stanów, wydarzeń czy procesów, które są przez nie opisywane. Jego zdaniem nie należy uzależniać ontologii od epistemologii, w związku z czym naukowcy nie powinni szukać definicji operacyjnych dla terminów teoretycznych, natomiast filozofowie nie powinni sugerować takiego zachowania naukowcom.

Fodor wskazuje także na punkty w teorii Bermúdeza, które nie mają odzwierciedlenia w rzeczywistości. Odwołuje się on do fragmentu, w którym mowa o treści pragnienia danej poprzez stan rzeczy będący warunkiem zaspokojenia danego pragnienia. Zdaniem Fodora takie ujęcie jest sprzeczne z intuicją. Warunkiem zaspokojenia dla danego pragnienia nie jest stan rzeczy, który zakończy zachowanie spowodowane poprzez wystąpienie pragnienia, lecz stan rzeczy, który zakończy pragnienie.

Wskazane powyżej zarzuty są preludem do wypunktowania obecności behawioryzmu w sposobie argumentacji Bermúdeza. Każda z postaw propozycjonalnych wpływających na zachowanie zwierzęcia wymaga odpowiednich kryteriów operacyjnych. Fodor przywołuje pojęcie napędu wprowadzone przez behawiorystę Clarka Hulla w latach 50. XX wieku. Napęd miał być czymś, czego zaspokojenie zakończy zachowanie, które on spowodował.

Wyróżnione przez Bermúdeza trzy poziomy racjonalności wydają się być tworem sztucznymi, zwłaszcza że sam autor zwraca uwagę, iż poziom 0

²⁹ Jerry FODOR, „More Peanuts”, *London Review of Books* 25 (2003), 19: 16–17.

w gruncie rzeczy nie jest stricte poziomem racjonalności, lecz jest poziomem wyjściowym dla jej bardziej rozwiniętych form. Można odnieść wrażenie, że filozof na siłę próbuje w świecie przyrody wykazać ewolucyjną ciągłość tej funkcji umysłu, jak gdyby była ona adaptacją występującą od zarania dziejów w świecie organizmów żywych. Wytworem procesów ewolucyjnych nie są jednak jedynie adaptacje. Racjonalność mogła powstać jako efekt uboczny adaptacji, tzw. pendentyw czy też cecha korzystna powiązana z adaptacją, tzw. egzaptacja³⁰. Przy takiej interpretacji można by uniknąć niepotrzebnego poszerzania zakresu tego terminu na gatunki różne od człowieka przy równoczesnym uwzględnieniu paradygmatu ewolucyjnego (który bez wątpienia ma znaczenie dla Bermúdeza) w wyjaśnianiu funkcji umysłu.

Filozofowie skupieni wokół problemu natury umysłu, dla których problematyka naukowa nie jest obca, także zwracają uwagę na ewolucyjny kontekst własności i funkcji umysłowych. Coraz powszechniejsze staje się twierdzenie, że umysł nie jest charakterystyczny tylko i wyłącznie dla człowieka, a jego formy można wyróżnić w świecie zwierząt. Granica jednak, która oddziela układy nieposiadające umysłu od tych, którym można przypisać minimalny zbiór warunków koniecznych i wystarczających do jego posiadania, jest trudna do ustalenia. Ustalenie warunków, które musiałyby spełnić posiadacz umysłu minimalnego, stanowi wyzwanie zarówno dla filozofów, jak i naukowców³¹.

BIBLIOGRAFIA

- BERMÚDEZ, José Luis. *The paradox of self-consciousness*. Cambridge: MIT Press, 2000.
- BERMÚDEZ, José Luis. „Rationality and Psychological Explanation Without Language”. W: *Reason and nature: essays in the theory of rationality*, red. José Luis Bermúdez i Alan Millar, 233–264. Oxford: Clarendon Press, 2002.
- BERMÚDEZ, José Luis. *Thinking without Words*. New York: Oxford University Press, 2003.
- BERMÚDEZ, José Luis. „Nonconceptual Content: From Perceptual Experience to Subpersonal Computational States”. W: *Essays on Nonconceptual Content*, red. York H. Gunther, 183–216. Cambridge: MIT Press, 2003.

³⁰ Por. Krzysztof ŁASTOWSKI i Magdalena REUTER, „Ewoluuujące umysły. Koncepcje, hipotezy, argumenty empiryczne”, w: *Przewodnik po filozofii umysłu*, red. Marcin Miłkowski i Robert Poczobut (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2012), 680–684.

³¹ Por. Marcin MIŁKOWSKI i Robert POZOBUT, „Czym jest i jak istnieje umysł”, *Diametros* 2005, 3: 35-36.

- BERMÚDEZ, José Luis. *Philosophy of Psychology. A contemporary introduction*. New York: Routledge, 2005.
- BLACKBURN, Simon *Practical Tortoise Raising: and other philosophical essays*. New York: Oxford University Press, 2012.
- DAVIDSON, Donald. „Actions, reasons and causes”. *Journal of Philosophy* 60 (1963), 23: 685–700.
- DAVIDSON, Donald. *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press, 1980.
- DOTOV, Dobromir G., Lin NIE i Matthieu M. DE WIT. *Zrozumieć afordancje: przegląd badań nad główną tezę Jamesa J. Gibsona*, przełożyli D. Lubiszewski i Nelly Strehlau. <http://avant.edu.pl/wp-content/uploads/DDLNMW-Zrozumiec-afordancje.pdf> [dostęp: 19.04. 2015].
- DUTKOWSKA, Anna. „Udział nauk szczegółowych w badaniach umysłów prostych”. W: *Człowiek wobec wyzwań współczesnego świata*, red. Maria Białonoga-Gosik, Tomasz Łach, Ewelina Bal i Konrad Zaborowski, 117–125. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013.
- FODOR, Jerry. „More Peanuts”. *London Review of Books* 25 (2003), 19: 16–17.
- GIERASIMCZUK, Nina *Teoretyczny model nabywania języka według Quine’a*, http://kf.mish.uw.edu.pl/kog/kog_nin.pdf [dostęp: 19.04.2015].
- ŁASTOWSKI, Krzysztof, i Magdalena REUTER. *Ewoluujące umysły. Koncepcje, hipotezy, argumenty empiryczne*. W: *Przewodnik po filozofii umysłu*, red. Marcin Miłkowski i Robert Poczobut, 651–688. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2012.
- MELLOR, D.H. *Mind, Meaning and Reality*. New York: Oxford University Press, 2012.
- MIŁKOWSKI, Marcin, i Robert POCZOBUT. „Czym jest i jak istnieje umysł”. *Diametros* 2005, 3: 27–55.
- SCHETZ, Adriana. „O tak zwanym problemie prostych umysłów”. *Diametros* 2011, 30: 41–60.
- TROJAN, Maciej. *Na tropie zwierzęcego umysłu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2013.
- ŻEGLEN, Urszula. „Głos w debacie na temat: ‘Czym jest i jak istnieje umysł’”. *Diametros* 2005, 3: 169–172.

EPISTEMOLOGICZNO-EKSPLANACYJNY WYMIAR
PROBLEMU NIEJĘZYKOWYCH MYŚLI
W KONCEPCJI JOSÉ LUISA BERMÚDEZA

Streszczenie

Podając problem niejęzykowych myśli, Bermúdez rozważa go przede wszystkim na dwóch płaszczyznach: epistemologicznej i eksplanacyjnej. Płaszczyzna epistemologiczna dotyczy tego, jak możliwe jest przypisywanie myśli do istot nieposługujących się językiem (dalej: NC) oraz czy możliwe jest poznanie treści niejęzykowych myśli. Do rozwiązania tego problemu Bermúdez posłużył się koncepcją semantyki sukcesu, która umożliwia poznanie zawartości przekonań i pragnień oraz zastosowanie wyjaśniania psychologicznego. Płaszczyzna eksplanacyjna dotyczy natomiast takiej atrybucji myśli do NC, która odpowiednio wyjaśniałaby ich zachowanie. W tym celu Bermúdez rozszerza pojęcie racjonalności do NC przez wyróżnienie jej różnych poziomów. Ponadto wyodrębnia protologikę, ukazującą, jak praktyczne rozumowanie może być przypisywane do NC. Główne zarzuty w stosunku do jego stanowiska dotyczą m.in. relacji między myśleniem a wnioskowaniem, stosowanej metodologii oraz rozszerzonego pojęcia racjonalności.

EPISTEMOLOGICAL-EXPLANATORY DIMENSION
OF THE PROBLEM OF NON-LINGUISTIC THOUGHTS
ACCORDING TO JOSÉ LUIS BERMÚDEZ

S u m m a r y

Bermúdez considers the problem of non-linguistic thoughts on two dimensions: epistemological and explanatory. Epistemological dimension is how it is possible to assign thoughts to the non-linguistic creatures (hereinafter: NC) and whether it is possible to know the content of non-linguistic thought. To solve this problem Bermúdez applied success semantics to NC, which allows to know the contents of beliefs and desires and to use psychological explanation. The explanatory dimension relates to the attribution of thought to NC, which would explain their behavior. For this purpose, Bermúdez extends the concept of rationality to NC by highlighting its different levels. In addition, he extracts protologic to show how practical reasoning may be assigned to the NC. The main complaints to his position are related to following factors: the relationship between thinking and reasoning, the methodology which is used by Bermúdez and expanded concept of rationality.

Słowa kluczowe: Bermúdez, niejęzykowe myśli, treść niejęzykowych myśli, atrybucja niejęzykowych myśli.

Key words: Bermúdez, nonlinguistic thought, the content of non-linguistic thought, attribution non-linguistic thoughts.

Information about Author: ANNA DUTKOWSKA, MA — PhD student, Department of Philosophy of Nature, Institute of Philosophy, Faculty of Philosophy at the John Paul II Catholic University of Lublin; address for correspondence: Al. Raławickie 14, PL 20-950 Lublin; e-mail: dutkowska.anna@gmail.com